

Twée heren op het strand

Michael Köhlmeier

Twee heren op het strand

Vertaald door Marianne van Reenen

Manuzio

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door een bijdrage van het Bundeskanzleramt Österreich.

Oorspronkelijke uitgave
© Carl Hanser Verlag München 2014

© 2018 uitgeverij Aldo Manuzio – Kampen
Manuzio is het literaire label van Aldo Manuzio
www.aldomanuzio.nl

Vertaling: Marianne van Reenen
Omslagontwerp: Flashworks
Opmaak binnenwerk: Stampwerk

ISBN 9789492600080
NUR 302

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor Michael Krüger

Kleine man: 'Ik heb een paraplu.'

'Mooi, je paraplu, mooi groot.'

Kleine man: 'Maar het regent niet.'

'Klopt. Je hebt een paraplu omdat het kan gaan regenen. Daar ziet het wel naar uit. Kijk eens, die donkere wolken!'

Kleine man: 'Als het regent, steek ik mijn paraplu niet op.'

'Waarom niet? Dan word je toch nat, en de paraplu kan je tegen natheid beschermen, en als je nat wordt en doorweekt raakt, kun je gemakkelijk ziek worden.'

Kleine man: 'Ik steek mijn paraplu niet op omdat hij nieuw is.'

'Ben je bang dat hij kapotgaat?'

Kleine man: 'Als ik hem niet opsteek, gaat hij niet kapot.'

'Daar heb je gelijk in. Maar dan kun je hem beter meteen thuislaten.'

Kleine man: 'Als ik hem thuislaat, gaan de mensen vragen of ik geen paraplu heb.'

Monika Helfer, *Die Bar im Freien*

DEEL EEN

1

Op eerste kerstdag 1931 – zo vertelde mijn vader – stond er tegen de middag op de trap van nummer 119, East 70th Street in Manhattan, New York een man voor de deur. Hij kwam voor Mr Winston Churchill, die hier tijdelijk bij zijn nicht verbleef.

De bezoeker was niet aangekondigd, het personeel kende hem niet, de butler noch de verpleegster, en zijn bewering dat hij Charlie Chaplin was, bewees volgens hen dat hij een gevaarlijke gek was. Ze dreigden met de politie, de butler ten slotte zelfs met een Brown Bess-musket, die het echter niet goed meer deed, omdat hij gewoonlijk deel uitmaakte van de set die in de hal als aandenken aan de onafhankelijkheidsoorlog boven de kapstok hing. Pas toen de man zijn handen als een trechter om zijn mond legde en zo hard als hij kon – en dat was niet zo hard – door de kier in de deur waarin hij zijn knie had geklemd, riep: ‘Winston, Winston, ik ben het, Charlie, ik ben er, Winston. Ik ben gekomen!’ en Churchill, wiens kamer gelukkig op de benedenverdieping lag, zo hard als hij kon – en dat was in die tijd ook niet zo hard – terugriep: ‘*Glad tidings you bring!*’ pas toen lieten ze hem binnen.

Churchill zat in bed. Voor hem lagen een als onderlegger gebruikte deegplank, met de hand beschreven vellen papier, vulpennen en kleurpotloden. In een hoek stonden een meer dan manshoge schildersezels en een tafel vol tubes, penselen, flesjes en potjes. Naast zijn hoofdkussen lag een stapel boeken. Zijn bovenlijf was naakt, om zijn linkerschouder en -borst zat een verband, zijn arm en hals waren geel van oude bloeditstoringen.

‘De tranen sprongen in zijn ogen,’ herinnerde Chaplin zich.

Tien dagen eerder had Churchill een ongeluk gehad. Hij was – tegen zijn gewoonte in – te voet en in z’n eentje op 76th Street onderweg geweest en had op die verrassend milde wintermiddag Fifth Avenue willen oversteken en door Central Park naar het Museum of Natural History willen wandelen, waar hij had afgesproken met zijn vriend en financieel adviseur Bernard Baruch. De twee wilden de *Star of India*, de grootste saffier ter wereld, gaan bekijken, een lang geleden gemaakte afspraak die telkens was uitgesteld, en aansluitend in het appartement van Baruch de avondmaaltijd gebruiken. In gedachten verzonken keek hij naar rechts, zoals hij in Engeland gewend was, zette één voet op de rijbaan en werd door een auto gegrepen en over het trottoir geslingerd. Hij liep zware verwondingen op aan zijn schouder, gezicht, heup en linkerdijbeen. De bestuurder van de auto, een elektricien van Italiaanse origine, was als eerste ter plaatse; hij was het ook die zorgde voor een ambulance. Churchill werd naar het nabijgelegen Lenox Hill Hospital gebracht, waar ze hem ondanks zijn protesten een week hielden. De artsen stelden ook nog een hersenschudding vast, zijn evenwichtsgevoel was verstoord, hij kon tijdelijk niets zien omdat zijn ogen razendsnel bewogen, ook gaf hij meerdere keren over.

Door de indiscretie van een verpleger kreeg de pers er lucht van. Omdat de artsen en bloc weigerden met de verslaggevers te praten, namen die wraak met verzinsels. Terwijl in de *New York Times* te lezen stond dat Churchill het naar omstandigheden goed maakte, vanaf zijn bed de groeten deed aan de aardige elektricien uit Napels, die zich zo liefdevol over hem had ontfermd, werd de volgende dag in de *Wall Street Journal* beweerd dat Churchill tussen leven en dood zweefde en vermoedde de *New York Journal* zelfs dat als de voormalige Britse minister van Financiën het

tegen alle verwachtingen in overleefde, hij waarschijnlijk nooit meer zou kunnen lopen en hoogstwaarschijnlijk nooit meer zou kunnen praten, zijn politieke carrière was hoe dan ook voorbij. Kranten en radiozenders over de hele wereld namen de berichtgeving over; in Londen riep de deken van Westminster op om in de kathedraal te bidden.

Chaplin was in die tijd in Groot-Brittannië. Na de Engelse première van *City Lights* eind februari in het Londense Dominion Theatre was hij met zijn entourage door Europa gereisd, had Berlijn, München, Venetië, Wenen en Parijs bezocht, was in een limousine langs de Atlantische kust naar Aquitanië gereden en had in Zuid-Frankrijk zijn broer Sydney ontmoet en hem overgehaald zich bij hen aan te sluiten. Op het onlangs te water gelaten Italiaanse luxepassagiersschip Augustus hadden ze de oversteek naar Algiers gemaakt, waar ze door nog weer een handvol vrienden werden ontvangen, en ten slotte hadden ze in een konvooi van vier ruige terreinwagens door Noord-Afrika rondgetoerd.

In dat jaar hadden Churchill en Chaplin elkaar al twee keer ontmoet: in Londen na de filmpremière – daar dacht Chaplin niet graag aan terug – en in september, min of meer toevallig, in Biarritz. En ze hadden kans gezien onder vier ogen lange gesprekken te voeren waarover ze een absoluut stilzwijgen bewaarden – wat de als bijzonder nieuwsgierig bekendstaande Engelse journalisten tot razernij en speculaties dreef. De welwillenden onder hen zogen een gemeenschappelijk filmproject uit hun duim, anderen zinspeelden op louche beurstransacties waarin de kunstenaar en de politicus verweekeld zouden zijn, de boosaardigen meenden een Joodse samenzwering te ruiken. Een tijdlang vulden verhalen over dit merkwaardige paar de roddelrubrieken van de Britse kranten, maar ‘serieuze’ informatie was er niet in te vinden. De

protagonisten hadden elkaar als padvindders gezworen niemand iets te vertellen over hun wandelingen en gesprekken.

Ook Churchill had dat jaar veel gereisd en was in Frankrijk en Duitsland geweest. De herfst had hij thuis in Chartwell doorgebracht, zijn landhuis met uitzicht op de velden van de Weald of Kent, ‘in een opperbeste stemming’ zoals hij schreef aan architect Philip Tilden; en dat terwijl er een eind leek te zijn gekomen aan zijn politieke loopbaan nadat hij het opnieuw aan de stok had gekregen met de leiding van de conservatieve partij en na de verkiezingen in oktober voor geen enkele politieke functie meer in aanmerking kwam. ‘Ik ben van plan als schrijver veel geld te verdienen,’ schreef hij – je hoort bijna de autoritaire toon van zijn stem –, ‘daar ligt mijn talent en bestemming. Ik zal als schrijver de geschiedenis ingaan, niet als politicus.’ Feit is dat een groot deel van zijn inkomen in die tijd – hij was achtenvijftig – uit zijn schrijfarbeid kwam, met columns en artikelen voor kranten en tijdschriften over de hele wereld en uit de royalty’s voor zijn boeken (onder andere *The World Crisis*, zijn vierdelige geschiedenis van de oorlog van 1914-1918 en *My Early Life*, zijn jeugdherinneringen, allebei een bestseller). Nu had hij een nieuw onderwerp: de biografie van zijn voorvader John Churchill, de eerste hertog van Marlborough, die het aan het begin van de achttiende eeuw gelukt was de mogendheden van Europa te verenigen tegen de hegemoniale politiek van de Franse koning Lodewijk XIV. Het was een oude jeugddroom van hem om de bij historici in ongenade gevallen hertog te rehabiliteren. Toen Churchill in december naar Amerika vertrok, had hij al tweehonderd pagina’s gedicteerd en gecorrigeerd.

Chaplin wilde de kerstdagen in Londen doorbrengen en na Nieuwjaar naar het warme Californië terugkeren. In de kranten was te lezen dat de filmster een kerstfeest voor de weeskinderen

van de Hanwell Schools wilde organiseren, waar hij zelf de eenzaamste en bitterste jaren van zijn jeugd had doorgebracht. Hij had de school bezocht en was overweldigd door de liefde waarmee de jongens en meisjes hem ontvingen – ‘niet als hollywoodster, maar als een van hen’, zoals hij – deze keer wel degelijk – een verslaggever vertelde. Toen hij over Churchills ongeluk hoorde, zegde hij het kerstfeest zonder dralen af en boekte een overtocht naar New York.

Chaplin was sceptisch over de horrorverhalen. Hij wist uit eigen ervaring hoe een bepaald slag journalisten ervan genoot een ooit zo bejubelde persoon een trap na te geven door het verspreiden van leugens over hem. Hij vreesde niet voor Churchills leven, niet eens voor zijn lichamelijke gezondheid. Maar de gemoedstoestand van de man baarde hem wel grote zorgen.

Dat ben ik allemaal via mijn vader te weten gekomen.

2

Mijn vader had Chaplin en Churchill als kind ontmoet, allebei in ons stadje, allebei tegelijk; ze hadden hem opgemerkt, contact met hem gezocht en hem geprezen. Ik wil daar later graag wat meer over vertellen. Als kind en jongvolwassene waren zij mijn vaders grote voorbeelden geweest; hij had naar zijn idee even goed clown als staatsman kunnen worden. Hij werd gemeentebtenaar op de afdeling markttoezicht, controleerde de melk van de boerderijen in de omgeving, nam biermonsters en bepaalde het suikergehalte van bietenstroop.

Na de dood van mijn moeder woonden mijn vader en ik alleen, ver bij vrienden vandaan. Als er iemand aanbelde, bleven we zwijgend en roerloos aan de keukentafel zitten. We werkten onze dagelijkse bezigheden af als onderdelen van een machine die melancholie moest produceren. (Mijn eerste avondvullende programma – ik was toen al eind twintig – droeg dan ook de titel: *De melancholiemachine*: een man doet zijn huishouden, alles gaat fout, het gezicht had ik van Buster Keaton afgekeken, het publiek bulderde van het lachen.) Toen begon mijn vader te drinken en hij dronk van het begin af aan heel veel. Op een gegeven moment sleepte ik hem bewusteloos aan zijn arm naar de slaapkamer en trok voor zijn bed zijn jas, colbert en schoenen uit. Bij het ontbijt zei ik dat ik geen zin meer had om te leven. Hij huilde en dronk geen druppel meer.

Na zijn eindexamen had vader geschiedenis willen studeren, maar de oorlog was ertussen gekomen, nu had hij zich voorgeno-

men om de schade in te halen. Churchill had zich door de zwaarste periode in zijn leven heen geslagen door de biografie van de eerste Duke of Marlborough te schrijven; mijn vader wilde zichzelf – en mij – erdoorheen helpen door een biografie over Churchill te schrijven. Toen hij ermee begon, zat ik net op school. Hij maakte me deelgenoot van zijn werk en legde me ook uit wat zijn bedoeling was. Als je heel verdrietig bent, zei hij, is het verstandig om afleiding te zoeken. Sommige mensen die daar talent voor hadden, slaagden erin te doen alsof ze een ander waren; ze keken zichzelf aan, schudden hun hoofd om zichzelf of knikten instemmend, ze namen zichzelf serieus, maar niet al te serieus; op die manier lukte het hun om heelhuids over hun verdriet heen te komen. Maar de meeste mensen zagen in zichzelf altijd en overal alleen zichzelf, wat ook geen wonder was, want je was nu eenmaal jezelf. Die konden niet doen alsof ze iemand anders waren, voor die mensen bleef er niets anders over dan te doen alsof een ander hen was. En dat was helemaal niet zo moeilijk. Het beste lukte het als je het leven van een ander navertelde. Churchill had het leven van de eerste Duke of Marlborough naverteld, hij vertelde het leven van Churchill na.

Alleen daarom leerde hij Engels; hij kon het goed lezen en schrijven, maar hij leerde het nooit goed spreken. Hij deed zijn werk als ambtenaar en daarna las en leerde hij tot diep in de nacht; hij las terwijl ik naast hem met mijn blokken speelde, hij las terwijl ik mijn huiswerk maakte, hij las terwijl ik kookte en mijn eenpansgerecht op onze borden schepte, hij leerde terwijl hij de was ophing en terwijl hij de was streek. Hij streefde niet naar een academische titel, maar aan het eind van zijn leven beschikte hij over een enorme kennis van de geschiedenis, die menig professor in verlegenheid zou hebben gebracht.

In onze stad waren bovengemiddeld veel theaters en bioscopen

en overal waren humoristische voorstellingen te zien. Mijn vader vond dat hij en zijn zoon eenzaam waren en te weinig lachten. Hij stelde voor twee keer per week naar de schouwburg of bioscoop te gaan. Ik zag mijn eerste Chaplinfilm – *Limelight* – en mijn eerste clowns – Alfredo Smaldini, Arminio Rothstein alias Habakuk en de onvergelykbare Charlie Rivel. Ik interesseerde me voor clowns, mijn vader zei dat clown-zijn een respectabel beroep was. Hij gaf me biografieën van beroemde komieken en boeken met sketches en pantomimes en ik probeerde ze na te spelen. We beleefden mooie avonden. Hij vertelde wat hij gelezen had en wat hij van plan was te schrijven, ik speelde hem de komische situaties voor die ik had bedacht. Hij lachte om mijn clown zoals ik hem nog nooit had zien lachen. We hebben in die tijd samen heel wat afgelachen. Ik kon me voorstellen dat ik een biografie over Charlie Chaplin zou schrijven als ik groot was, zoals hij – toen al ettelijke jaren – werkte aan een biografie over Winston Churchill.

Ik werd leraar geschiedenis en letterkunde aan een gymnasium. In de weekenden trad ik op als grappenmaker, eerst samen met een vrouwelijke collega, daarna alleen, en later, toen ik mijn baan als leraar had opgezegd en alleen nog als clown werkte, met een levensgrote pop.

In het najaar van 1974 nam mijn vader in Aken deel aan een symposium ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van Winston Churchill. Hij zat in het stadhuis in het publiek toen Mr William Knott – ‘the *very private* private secretary to a *very prime* prime minister’ – op het podium door journalist en Churchillbiograaf Sebastian Haffner werd geïnterviewd. Na het interview, dat in de zaal plaatsvond waar Churchill in 1956 de Karelsprijs in ontvangst had genomen, pakte mijn vader de onop-

vallend uitziende, zowel gesloten als extravert ogende historische getuige bij zijn mouw en sprak hem in zijn boekenengels aan. Kennelijk waren de vragen die hij hem stelde zo origineel dat Mr Knott zich die overval niet alleen liet welgevallen, maar ook mijn vaders uitnodiging aannam om de volgende dag te gaan lunchen en aansluitend een wandeling te maken.

Uit die ontmoeting ontstond een correspondentievriendschap waarbij ze elkaar twee tot drie brieven van niet zelden tien kantjes per week stuurden, een vriendschap die tien jaar standhield tot het overlijden van William Knott.

Het convoluut (meer dan duizend bladzijden) heb ik samen met enkele gekopieerde documenten aan het Churchill Archives Centre in Cambridge geschonken, waar het maandag tot vrijdag tussen 9.00 uur en 17.00 uur kan worden ingezien.

3

Dat Chaplin en Churchill niemand, zelfs hun beste vrienden niet, over de gesprekken tijdens hun wandelingen vertelden (door de gevatte Chaplin ‘talk-walks’ genoemd, door de corpulente Churchill met zelfspot aangevuld en verdraaid tot ‘duck-walk-talks’), had een reden, namelijk het onderwerp waarover ze spraken: zelfdoding.

Over andere dingen praatten ze niet. Ze hadden weinig gemeenschappelijke interesses en te veel uiteenlopende opvattingen. Ze zagen af van beleefdheidsformules, kwamen snel ter zake omdat ze persoonlijke kwesties die niets met het onderwerp te maken hadden, oversloegen, en gingen verder op het punt waar ze maanden, soms jaren geleden waren gestopt. Ze wisselden van gedachten over motieven en technieken om zich van het leven te beroven, bespraken waar en hoe beroemde zelfmoordenaars – Vincent van Gogh, Seneca, Lodewijk II van Beieren, Lord Lytton, Hannibal en Jack London (die Charlie nog persoonlijk had gekend en die hem het idee voor *The Gold Rush* aan de hand had gedaan) – hun laatste dagen en uren hadden doorgebracht en analyseerden hun eigen gemoedstoestand op dat moment door die te vergelijken met de genoemde voorbeelden. Ze wisten dat ze op elk moment behoefte aan troost konden hebben en klaagden graag tegen hun dierbaren – beiden hadden een neiging tot pathos en huilerigheid – dat ze hun hele leven behoefte aan troost hadden gehad. (Tot hun beider verbazing stelden ze vast dat ze allebei, lang voordat ze elkaar leerden kennen, een kort essay over dat begrip hadden willen schrijven. Zonder dat ze het van

elkaar wisten, had T.S. Eliot hun dat gevraagd. De beroemde Engelse dichter, die zelf door depressies werd geplaagd, was van plan in zijn tijdschrift *The Criterion* een abc van de troost te publiceren, de bijdragen van Chaplin en Churchill zouden na elkaar verschijnen. Om de een of andere reden was het project op niets uitgelopen.)

Al na hun eerste ontmoeting hadden ze zich voorgenomen elkaar minstens één keer per jaar te zien en dan minimaal twee uur te wandelen. Ze waren geen van beiden grote wandelaars en schonken pas aandacht aan de natuur met haar vogels, bloemen, geuren en kleuren als die zich conformeerde aan hun esthetische ideeën – Chaplin als hij voor de camera haar uitwerking op het gezicht van de zwerver liet zien, Churchill als hij in Chartwell de tuin vormgaf alsof het een driedimensionaal, voor alle zintuigen toegankelijk schilderij was, dus een eigen creatie. Tijdens hun wandelingen dwongen ze zich ertoe acht te slaan op de natuur en haar te erkennen als een toestand die hun medewerking of oordeel niet nodig had, waarbij ze – dat moesten ze zichzelf half gemuseerd, half geschokt bekennen – niet onder woorden konden brengen wat ze eigenlijk onder natuur verstonden. Eens bleven ze tijdens een wandeling over een smalle, steile weg door de Malibu Hills voor een struik vol kleine, bloedrode vruchten staan. Toen ze beiden minutenlang geen woord hadden gezegd, vroeg Chaplin wat de reden voor hun eerbiedig zwijgen was. Verlegenheid antwoordde Churchill. Chaplin zei peinzend dat ze nog een lange weg te gaan hadden. Waarop Churchill achteromkeek en zijn blik liet glijden over de met dor gras bedekte heuvels, zich weer omdraaide, vooruitkeek en knikte, en onmiddellijk zijn blik en hoofdknik van commentaar voorzag: ‘Dit hier is onze weg! Dit! Dat zeg ik alleen om je metafoor een beetje af te zwakken.’ Metaforen mocht je alleen gebruiken als niet alles op het spel stond.

Wilde troost effectief zijn en blijven, zeiden ze tegen elkaar, dan moest die gepland zijn – net als een motie in het Lagerhuis of de bouw van een zwembad, net als de voorbereiding van een film. Maar de kwaliteit van een plan hing af van de uitwerking ervan. Ze gelastten zichzelf – ja, gelastten! – een methode te gebruiken die gespeend was van pathetiek, sentimentaliteit, moralisme, huilerigheid, chantage en fatalisme en van nutteloze verwensingen van God en de wereld. Het lukte hun inderdaad over zichzelf en een mogelijke zelfgekozen dood te spreken alsof er over een derde werd gesproken die niet aanwezig was en wiens gedachten en lot eerder hun wetenschappelijke of esthetische belangstelling wekten dan dat er medelijden met hem werd gevoeld. Toen Churchill later terugblikte op die gesprekken, merkte hij op dat de lijdende vorm erin domineerde – niet: zijn vriend en hij *spraken*, maar ‘er werd gesproken’, niet: ze *hadden* een wetenschappelijke belangstelling, maar ‘die werd gewekt’, niet: ze *voelden* medelijden, maar ‘er werd medelijden gevoeld.’

Die gesprekken waren vaak grappig, heel grappig. Maar ze waren niet grappig bedoeld. Soms waren ze vruchtbaar: de scène uit *City Lights* waarin de rijke man een strop om zijn hals legt met aan het uiteinde een zware steen, die hij het water in wil duwen, waarvan de zwerver hem wanhopig probeert te weerhouden, wat erop uitdraait dat de zwerver zelf in het water valt – die scène hadden ze samen bedacht toen ze elkaar nog maar een paar uur kenden.

Chaplin wist dus van Churchills telkens terugkerende gemoedstoestand van donkere hopeloosheid – de ‘zwarte hond’ zoals Samuel Johnson die bastaard van ongeleide impulsen en versneden hersenchemie had genoemd. Hij wist dat Churchill, het toonbeeld van Britse onverschrokkenheid, keer op keer in de kooi